

Két kárpátaljai magyar település helynévrendszerének összehasonlító vizsgálata

KOVÁCS ANDRÁS

1. A magyar helynévkutatás az elmúlt fél évszázadban jelentős eredményeket ért el a leíró és a történeti névanyag felkutatásának, összegyűjtésének, vizsgálatának és közzétételének vonatkozásában. A névgyűjtések elsődleges célja az ország egész területét lefedő gyűjtemények összeállítása. A fellendült helynévkutatásnak köszönhetően a települések helyneveinek összegyűjtése és feldolgozása mellett nagyobb területek (megyék, járások, tájegységek) helyneveinek összeállítására is figyelemmel voltak a kutatók, és megélnkültek az élőnyelvi helynévanyagra irányuló névrendszertani vizsgálatok is. Ezt a névelemzési modellek, tipológiák megalkotása tette lehetővé (amelyek közül kiemelkedik HOFFMANN ISTVÁN több szempontú névelemzési modellje, 1993), ezek révén ugyanis koherens, azonos szemléletű névelemzésre támaszkodó összehasonlító vizsgálatok születhettek (lásd bővebben HOFFMANN 2003).

A határon túli helynévkutatásokban az anyaországi törekvések folytatása mutatkozik, ami Kárpátalja vonatkozásában az 1990-es évek elejétől érhető tetten. Az Ungvári Állami Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének munkatársai ekkor tűzték ki célul a kárpátaljai magyar helynevek összegyűjtését és közzétételét, aminek mentén egy fiatal kutatonemzedék kinevelése is megtörtént. A kezdetben egy-egy település helyneveit bemutató és elemző tanulmányokon túl adattárak és több települést, nagyobb területeket érintő vizsgálatok is megjelentek (lásd bővebben SEBESTYÉN 2008). E közreadások és kutatások eredményei által lehetőség nyílik arra, hogy az önmagában is értékelhető települések névrendszere összevethetővé váljon.

A települések helyneveire irányuló összehasonlító vizsgálatok célkitűzéseinek megfogalmazásakor fontos szempont a távolság. Az összehasonlító helynévvizsgálat során az egymáshoz közeli vagy éppen távolabb fekvő települések névállományi jellemzőire lehetünk tekintettel, kiemelve a névrendszertani hasonlóságokat és eltéréseket, melyek által a részletkülönbségekre vagy a névállomány alapvonásaira fókuszálhatunk. Az effajta vizsgálat alapját olyan tipológia adhatja, amely lehetőséget teremthet — távolságtól függetlenül — a vizsgálati szempontok összevetésére, a nevek nyelvi arculatának elemzésére (vö. HOFFMANN 2015: 377).

2. A helynévi témájú kutatások körében egyre gyakrabban találkozhatunk a települések névanyagának a fentebb vázolt összehasonlító elemzésével. Kárpátaljai vonatkozásban viszont ilyen jellegű vizsgálatokra jelenleg kevésbé találunk példát. Munkámban — ezt a hiányt is enyhítendő — korábbi helynévgyűjtések adatainak felhasználásával arra törekszem, hogy a névanyag többszempon­tú összehasonlításával jellemző különbségekre és hasonlóságokra világítsak rá, illetve az így kapott eredményeket összeve­sem az anyaországban folyó hasonló kutatások eredményeivel.

Az alábbiakban két kárpátaljai magyarlakta település, Hetyen és Som kül- és belterületi neveit hasonlítom össze. Az analízisbe bevont névállományt Hetyen vonatkozásában SEBESTYÉN ZSOLT 2002-ben végzett földrajzinév-gyűjtése szolgálta (2002), Som esetében pedig a saját gyűjtésem helynévanyagára támaszkodtam (KOVÁCS 2006). Az így kapott eredményeket — ahol azt tanulságosnak gondolom — HOFFMANN ISTVÁN Nagy­körűn és Talpocafőn (2015), valamint HANKUSZ ÉVA öt Szatmár megyei településen (2015) végzett vizsgálatának eredményeivel vetem össze, de tekintettel vagyok DITRÓI ESZTER, valamint E. NAGY KATALIN azonos témájú kutatásaira is (DITRÓI 2017, 2018; E. NAGY 2018, 2021). Az összehasonlító vizsgálat elvi alapját HOFFMANN ISTVÁN Helynevek nyelvi elemzése című névelemzési modellje adja (1993), de azt szükség esetén a vizsgált térség és névanyag sajátosságaihoz adaptálva.

3. Hetyen és Som Kárpátalján, az egykori Bereg vármegyében, a Beregszászi járásban, azon belül a 2019-ben megalakult Kaszonyi kistérségben található az ukrán–magyar határ mentén. Az egymás szomszédságában elterülő két községet aszfaltos út közvetlenül nem köti össze, ami által a települések egymástól némileg el vannak zárva. A lakosság etnikai összetétele magyar, Hetyenben kis számú roma lakossággal, ami a legutóbbi, 2001-es népszámlálási adatokban nem mutatkozik meg (vö. MOLNÁR–MOLNÁR D. 2005: 82). A település közigazgatásilag a szomszédos Papihoz tartozik. Som egykori Lónyay birtok, társközsége Kastanovó (Somitanya), ahová a múlt század elején cseheket, a szovjet érában pedig ruszinokat telepítettek be. A községekhez tartozó területeket földrajzi jellegük tekintetében az egybefüggő szántóföldek jellemzik, de ezeken túl Hetyen erdő­kel határos, Som pedig dombok ölelésében terül el. Som és Hetyen lakói hosszú időn át elsősorban földműveléssel, állattenyésztéssel, zöldség- és gyümölcs­termesztéssel, valamint kereskedelemmel foglalkoztak. Hetyen híres volt kerékgyártásáról.

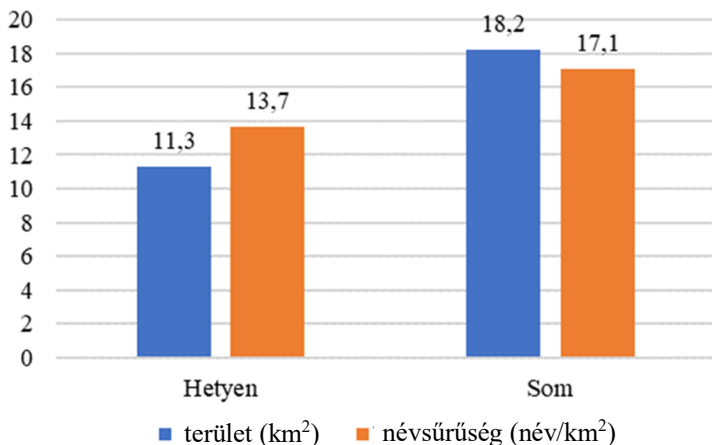
Az összevető helynévrendszertani vizsgálat alapjául szolgáló tanulmányok azonban a névanyag kezelésében és tipizálásában eltérően jártak el. SEBESTYÉN ZSOLT a helynevek osztályozásánál LÖRINCZE LAJOS (1947) és SZABÓ T. ATTILA (1988) kategorizációját követte; én magam pedig HOFFMANN ISTVÁN névelemzési modelljére (1993) támaszkodtam. Emellett Hetyen esetében a szerző az élőnyelvi

helynévanyagot dolgozta fel; Som földrajzi nevei kapcsán én ugyanakkor a jelenkori névanyagot PESTY FRIGYES 1864–1865-ös gyűjtésével, az 1865-ös és 1908-as kataszteri térképeken szereplő névanyaggal, a Helységnevtár 1882–1944 közötti, valamint LEHOCZKY TIVADAR ide vonatkozó adataival is kiegészítettem. Hetyen névanyaga nem tartalmazza az esetleges névváltozatokat, Som anyagában viszont az adatközlők által ismert és a különböző történeti forrásokban fellelhető névváltozatok is szerepelnek, aminek a névsűrűség meghatározásakor fontos szerepe lehet (vö. HANKUSZ 2015: 64).

A korpuszbeli különbségekből adódó kérdések vonatkozásában kompromisszumos megoldást kellett alkalmaznom. Abból kiindulva, hogy az eddig megjelent összehasonlító elemzések a HOFFMANN ISTVÁN által közreadott modell (1993) alapján készültek, Hetyen névanyagát ezt alkalmazva újracsoportosítottam, hiszen az összevetés csakis azonos elméleti keretben lehet eredményes. Ugyanilyen megfontolásból Som névanyagában figyelmen kívül hagytam a történeti neveket, és csak az élőnyelvi anyag összehasonlítására fókuszáltam. A somi névanyagban megjelenő névváltozatokat (pl. pl. *Bödönös-kút ~ Döbönös ~ Döbönös, Harka-domb ~ Harka, Hetei-tag ~ Hetei-kubikgödör ~ Kubik* stb.) ugyancsak figyelmen kívül hagytam, hogy ezáltal elkerüljem a két település közötti számbeli aránytalanságot, azt feltételezem ugyanis, hogy a névváltozatok a hetyeni anyagban is jelen lehetnek, csak a gyűjtés ezekre nem volt figyelemmel.

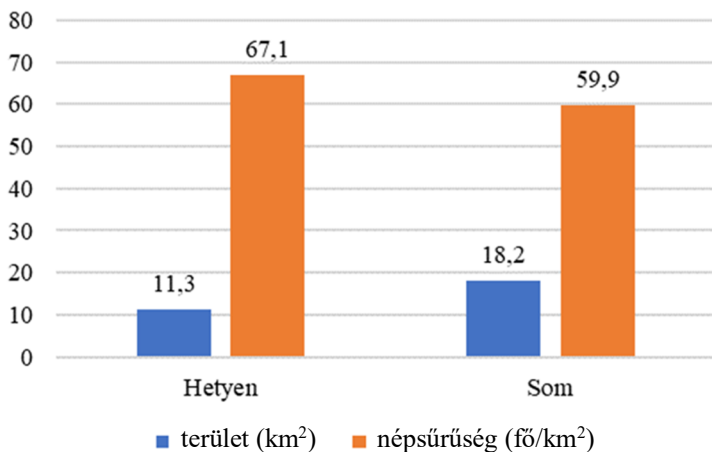
Az összevetéshez figyelembe vett névanyag ilyen módon összesen 468 helynevet tartalmaz, ami Hetyenben 155, Somban 312 objektumot jelöl (Som anyaga a névváltozatokkal 349 név lenne). A számbeli különbség arányban van a települések területi és népességi különbségeivel. A 2001-es népszámlálási adatok szerint Hetyen lakossága 761 fő, Somé pedig 1091 fő (vö. MOLNÁR–MOLNÁR D. 2005: 82). A települések és a hozzájuk tartozó külterületek mérete a Kaszonyi kistérség önkormányzatának nyilvántartása szerint Hetyen esetében 11,3353 km², melyből 2,326 km² belterület, 9,0093 km² külterület; Som esetében pedig 18,2 km², melyből 4,95 km² belterület, 13,25 km² külterület.

A települések helyneveinek száma, területeik nagysága, népessége, etnikai összetétele, a táj földrajzi jellege, valamint történelmi múltja hatással van a névsűrűség alakulására (vö. HOFFMANN 2003: 62–63). A névsűrűség fogalma értelmezhető denotátomsűrűségként (ami az adott térségben helynévvel megjelölt objektumok számát jelenti), illetve abszolút sűrűségként (ami a területre vonatkozó, egyidejűleg használatban lévő összes névalakra utal) (vö. HOFFMANN 2015: 378). Az általam vizsgált terület egészének denotátumsűrűsége 15,8 név/km², ami Hetyenben 13,7 név/km², Somban pedig 17,1 név/km². (Som tekintetében a közzétett adatok alapján az abszolút névsűrűségi mutató is megadható: 19,2 név/km².) A települések területi és névsűrűségi adatait az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra. A települések területének és névsűrűségének aránya

Az összehasonlító vizsgálatok tanulsága szerint minél nagyobb területen fekszik egy település, annál kisebb helynévsűrűségi mutatóval rendelkezik (HANKUSZ 2015: 65). Ennek értelmében a névsűrűség a települések területének nagyságával fordított arányban van. Som és Hetyen területi és névsűrűségi mutatói fordított arányosságot mutatnak (lásd 1. ábra). Hetyen névsűrűségi mutatója igazolja a fenti állítást, mivel az kisebb területű, ugyanakkor jelentősebb helynévsűrűségi arányt mutat. Som területileg nagyobb Hetyennél, ugyanakkor névsűrűségi mutatója tekintetében is meghaladja azt. Vagyis a két vizsgált településen a névsűrűség a települések területének nagyságával egyenes arányban van, ami ellentmond a fenti tendenciának. Az okok hátterében a terület földrajzi környezetének változatosága, a településen élők foglalkozása, a terület jelentősége és megközelíthetősége, valamint vélhetően a települések összecsatolása állhat (Som és Kastanovó).

2. ábra. A települések területének és népsűrűségének aránya

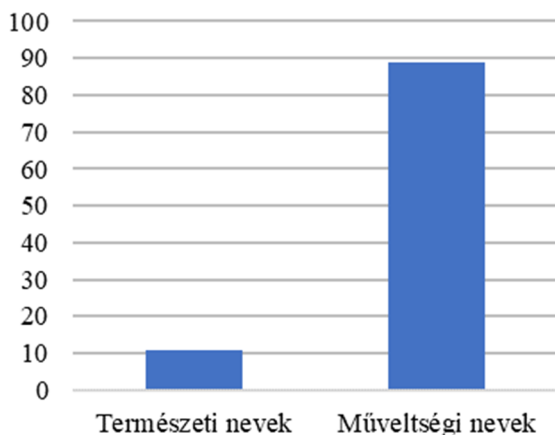
A kérdést érdemes a népsűrűség vonatkozásában is megvizsgálni. A 2. ábra a két település területi és népsűrűségi arányait szemlélteti, mely alapján megállapítható, hogy Hetyen népsűrűsége magasabb Som népsűrűségénél, amiből következik, hogy a vizsgált településeken a helynevek tekintetében a népsűrűség fordított arányosságot mutat a névsűrűséggel (vö. 1. és 2. ábra).

4. A helynevek számának alakulására és a névsűrűsége számos tényező lehet hatással. A nyelvészek egyetértenek abban, hogy e tényezők közül a táji adottságoknak és a tájhasználati módoknak nagy jelentősége van. A terület földrajzi jellegének a nevekben megmutatózó hatásait a helynévfajták településen belüli megoszlását elemezve mutathatjuk ki. Ezt foglalja össze az 1. táblázat.

Helynévfajták	Hetyen	Som
vizek, vízparti helyek nevei	11	21
domborzati nevek	6	14
határnevek	69	102
lakott területek nevei	20	52
építménynevek	47	123
kategorizálhatatlan nevek	2	0
összes név	155	312

1. táblázat. Az egyes helynévfajták aránya Hetyen és Som névanyagában

HOFFMANN ISTVÁN helynévelemzési modellje alapján a vizek, vízparti helyek és domborzati nevek a természeti nevek kategóriájába sorolandók. A határnevek, lakott területek és az építmények nevei a műveltségi nevekhez tartoznak. A vizsgált területen ezek alapján a műveltségi nevek túlsúlyban vannak, ami mindkét település tekintetében 89%-os arányt tesz ki.

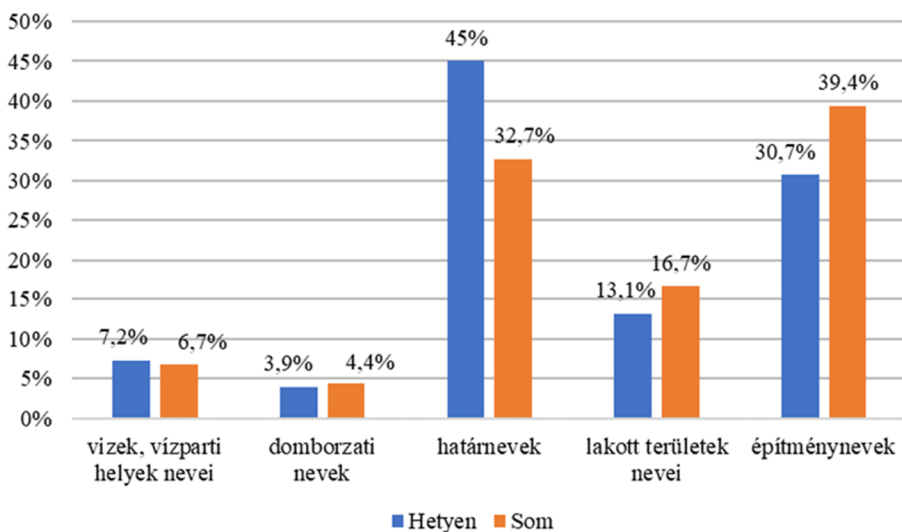

3. ábra. A vizsgált terület természeti és műveltségi neveinek aránya

Az itt tapasztalható arányosság igazodik a hasonló vizsgálatok eredményeihez, de míg pl. Nagykőrű és Tapolcafő esetében a természeti nevek a névanyag egy-egyedét teszik ki (HOFFMANN 2015: 380), addig az általam vizsgált területen ez még kevesebbet, mindössze 11%-ot, ami még hangsúlyosabban támasztja alá azt, hogy az itt lakók a mezőgazdasági munkavégzésből adódóan területeiket intenzíven használták, és azokat műveltségi nevekkel gazdagabban ellátták (3. ábra).

Amennyiben összevetjük a települések népsűrűségét (2. ábra) a műveltségi nevek arányával (3. ábra), a vizsgált terület viszonyai nem támasztják alá azt az általános megfigyelést, miszerint minél nagyobb a település népsűrűsége, annál nagyobb a műveltségi nevek aránya (vö. HANKUSZ 2015: 67). Vizsgálataim szerint Som tekintetében az alacsonyabb népsűrűségi arány (59,9 fő/km²) mellett azonos százalékarányú (89%) műveltségi név figyelhető meg, mint a magasabb népsűrűséggel rendelkező Hetyen esetében (67,1 fő/km²). Ez az arányosság arra enged következtetni, hogy Som lakossága a bel- és külterületeket intenzíven népesítette be helynevekkel, amihez hozzájárulhattak a település differenciált térszíni viszonyai is, mint a névadást motiváló tényezők is.

A helynévfajták differenciáltabb vizsgálata ugyancsak tanulságos lehet. Aból kiindulva, hogy a vizsgált községek egymás szomszédságában terülnek el, feltételezhető, hogy azok hasonló földrajzi és gazdasági jellemzőkkel bírnak, amik a névállományban is hasonlóságot eredményeznek. A vizsgálat során ezen hasonlóságok számbavétele és a nevekben megmutatkozó hatása mellett tekintettel kell lenni a táji és tevékenységbeli jellegből adódó kisebb eltérésekre is, amelyek a névállományban megjelenő különbségeket indukálhatják. A 4. ábrán a helynévfajták megoszlása figyelhető meg Hetyen és Som névanyagában.

4. ábra. Az egyes helynévfajták megoszlása Hetyen és Som névanyagában

A helynévfajták megoszlását szemléltető ábra Hetyen és Som névrendszerében hasonlóságokra és eltérésekre egyaránt rávilágít. A következőkben az egyes helynévfajták jellemzőit külön-külön tárgyalom, és eközben tekintettel vagyok a települések földrajzi és népességbeli sajátosságaira is mint olyan tényezőkre, amelyek befolyásolhatják a különböző névfajták gyakoriságát.

4.1. A természeti nevek kategóriáján belül a *vizek, vízparti helyek neveinek* elemzésekor érdemes a terület múltbéli változásait is számba venni. A történelmi adatok alátámasztják, hogy a vizsgált terület a Tisza vízgyűjtő medencéjéhez tartozott. A Tisza szabályozását megelőzően a települések határában több patak folyt, melyekre mára csak a kiszáradt medrük emlékeztet (vö. SEBESTYÉN 2002: 7). A községek külterületeit a kollektivizálást követően alapcsövezték, vízfogó csatornákkal, kanálisokkal hálózták, a kisebb magaslatokat a jobb művelés érdekében elegyengették, határaikban egy-egy mesterséges tavat alakítottak ki. A környezet változása, a vizek, vizes területek kiszáradása, lecsapolása a történetiségben ismert helyneveknek az élő nyelvből való eltűnését, kikopását eredményezte.¹

A földrajzi adottságokból eredő hasonlóságokon túl a két településen a vizsgált szempontból eltérések is mutatkoznak. Hetyen vízparti község, melyen az utóbbi években már száraz *Mic-patak* halad keresztül, míg Som jellemzően nem vízparti, sokkal inkább dombos település volt. A települések élőnyelvi adatainak vizsgálata során megállapítható, hogy a vizeket, vízparti helyeket jelölő földrajzi nevek száma a vizsgált területen közel azonos arányt mutat (Hetyen 7,2%, Som 6,7%), függetlenül attól, hogy azok a települések kül- vagy belterületén találhatóak (lásd 4. ábra). Ez a kategórián belüli minimális eltérés valamelyest Hetyen mint vízparti település földrajzi jellegzetességére utal. A számadatokban ugyanakkor ez az eltérés sokkal jelentősebbnek (kétszeresnek) mutatkozik (Hetyen 11, Som 21).

A földrajzi köznevek tekintetében Hetyenben a *patak* (6, pl. *Csaroda-patak, Kerettyű-patak*) és a *kanális* (3) a leggyakoribb, de előfordul a *gödör* és a *tó* is, míg Somban a *kút* (3, pl. *Báró kútja, Bödönös-kút*), a *folyó*, a *forrás*, a *kanális* és a *patak* (2-2, pl. *Szernye-folyó, Barta Laci forrása, Kis-kanális, Kána-patak*), a *lápos*, a *nádas*, a *szeg* és a *töltés* (1-1) fajtajelölő földrajzi köznevek jellemzőek.

4.2. A *domborzati nevek*, azaz a hegyek, völgyek, azok részei, valamint az egyenes és egyenetlen felszínű helyek neveinek a vizsgálata a két településen szintén eltérő jellemzőket hozott a felszínre. Hetyen a történelmi Bereg

¹ Ritka ellenpéldaként mutatkozik napjainkban az eltűnt helynevek nyomán a múltbéli földrajzi jellemzők által motivált névalkotás. A térséget és az ahhoz tartozó magyar településeket, melyek a Beregszászi járás, újabban Beregvidék (vö. SEBESTYÉN 2006) északnyugati részében egy tömböt alkotnak, a Kárpátaljai Református Egyházkerület belső nyelvhasználatában *Tóhát* gyűjtőnévvel illeti, ami utal a terület patakokkal átszótt egykori jellemzőjére.

vármegye legalacsonyabban fekvő települése, határa sík, a külterületen az ezredfordulóig homokbánya működött (vö. SEBESTYÉN 2002: 5). Som ezzel szemben dombos, a környező falvakhoz képest magasabb fekvésű település. A határában elterülő *Somi-hegy* a domborzati nevek nagyobb hányadát motiválja (vö. KOVÁCS 2006: 93). Somban a település határában emelkedő hegynék köszönhetően a domborzati nevek nagyobb arányt képviselhetnek, a település történeti nevei alapján legalábbis ez látszik feltételezhetőnek. Az élőnyelvi névanyag vizsgálata viszont az arányok tekintetében ezt a feltevést csak részben igazolja. A két település helyneveit összevetve megállapítható, hogy Hetyenhez (3,9%) viszonyítva Somban magasabb százalékban találhatunk ugyan domborzati neveket (4,4%), a különbség viszont Som eltérő földrajzi adottságainak ellenére is kevésbé számottevő. A konkrét számadatokat tekintve ugyanakkor ez esetben is lényegesebb különbségek mutatkoznak: Som közel két és félszeres mutatóval bír (míg Hetyenben 6, Somban 14 domborzati nevet találunk) (lásd 1. táblázat).

Hetyenben a *lapos* (4, pl. *Daru laposa*, *Szikora laposa*), a *domb* és a *gödör* (1-1), Somban pedig a *gödör* (6, pl. *Leventegödör* 'lövészárók', *Pénzgödör*) a *hegy* (3, pl. *Somi-hegy*, *Zápszonyi-hegy*), a *lapos* (2, pl. *Sütő lapossa*), a *domb* és a *gorond* (1-1) földrajzi köznevek jelennek meg leggyakoribb fajtajelölő elemként a domborzati nevekben.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a vizsgált területen a magaslatokat jelölő névfajta aránya alacsony (lásd 4. ábra), ami Som viszonylatában különösen szembetűnő. Ez az alacsony mutató leginkább azzal magyarázható, hogy míg korábban a *Somi-hegy* a község és a környező települések „éléskamrája” volt, jótermő szőlővel, majd gyümölcsösökkel, a szesztilalom idején a szőlőket kivágták, a hegyoldalt parlagon hagyták, így a dombság által motivált nevek a kihasználatlanság következtében feledésbe merültek. Napjainkban a hegy egybefüggő, egyenletesebb részein kalászosokat termesztnek. Mindez alátámasztja azt a megállapítást, miszerint az intenzív művelés alá vont területeken magasabb a helynevek aránya, ennek megfelelően a művelés alá kevésbé vont területeken a földrajzi nevek száma gyér mutatóval rendelkezik. Ugyanakkor a nevek alakulásánál nem feledkezhetünk meg a nehéz vagy megváltozott művelésből bekövetkező hatásokról sem, ami a *Somi-hegy* arculatát és funkcionalitását teljességében megváltoztatta.

4.3. Az összehasonlító helynévrendszertani vizsgálatok többségében a műveltségi nevekhez tartozó *h a t á r n e v e k* teszik ki a helynévállomány legnagyobb részét. A helynévelemzési modell alapján ide sorolandóak a szántóföldek, kertek, gyümölcsösök, szőlők, rétek, legelők és erdők nevei, így főként azon megnevezések, amelyek a mezőgazdasági tevékenységgel vannak összefüggésben. A határnevek magas arányú jelenléte vagy éppen alacsonyabb mutatója a települések lakosságának a megélhetést biztosító tevékenységével, elhelyezkedésével és

infrastrukturális fejlettségével hozható összefüggésbe. Hetyen névanyagának vonatkozásában a határnevek a névállomány közel felét, 45%-át teszik ki, ami a település helyneveinek megterheltségét tekintve a legmagasabb mutató. Az itt tapasztaltak összhangban vannak Tapolcafő, Nagykörű; valamint Halmi, Kőkényesd, Dabolc és Csedreg adataival (vö. HOFFMANN 2015: 381, illetve HANKUSZ 2015: 68), ami alátámasztja azt, hogy a településen fontos szerep jutott a mezőgazdaságnak, az ott élők széles körben használták a földterületeket, nevekkal gazdagon különböztették meg és jól ismerték azokat. Somban a határnevek a nevek egyharmadát teszik ki (32,7%) — ami a konkrét szám adatok tükrében ugyan közel másfélszerese Hetyen e körbe tartozó neveinek (Hetyen 69, Som 102) —, s ez a névfajta a földrajzi nevek megterheltségének listájában a második leggyakoribb helynévfajtaként jelentkezik (lásd 4. ábra). Ez az arány és számbeli eltérés Somban részben az infrastrukturális fejlődéssel lehet összhangban. A városok (Beregszász, Csap) a főút és a vasútközlekedés által egyre könnyebben és gyorsabban váltak megközelíthetővé, így egyre többen lettek azok, akik a mezőgazdaság helyett a város adta munkavállalási lehetőségekkel (a gyárakban és a vasútnál) kezdtek élni, aminek eredményeképpen a határnevek aránya csökkent.

A határnevekben jelentkező leggyakoribb fajtajelölő elem Hetyen névrendszerében a *tag* (4, pl. *Paptag, Barakonyi-tag*), a *ducskós* (erdőirtással kapcsolatos szó), a *hát*, a *láb*, a *mező*, a *palaj* (talajtípust jelölő szó), a *rekesz* (helyzetviszonyító lexéma), a *szilvás* és a *tábla* (2-2, pl. *Kis-ducskós, Tóhát, Felső-láb, Somimező, Kis-palaj, Rekesz, Hársfa-tábla*), míg Somban a *tag* (8, pl. *Brumele-tag, Farkas-tag*), az *alj*, a *legelő* és az *oldal* (4-4, pl. *Hegy alja, Disznó-legelő, Déli-oldal*), a *dűlő*, a *föld*, a *hát*, a *kert*, a *sarok* és a *tábla* (3-3, pl. *Berke-dűlő, Uborkaföld, Telek-hát, Bulgár-kert, Gyűrű-sarok, Homokgödör-tábla*), az *erdő*, a *hektár*, a *rét* és a *szél* (2-2, pl. *Kovács-erdő, Huszonkét-hektár, Nagy-rét, Galamb-szél*).

4.4. A lakott területek nevei a műveltségi nevek következő csoportját alkotják. A vizsgált terület adatközlői a lakosság névhasználatában még meglévő településrészek, utcák és tanyák neveiről számoltak be. Mivel a két szomszédos község településstruktúrája, lakosságának összetétele közel azonos, ezen névkategóriához sorolható megnevezésekben és azok arányaiban is hasonlóságot figyelhetünk meg. A lakott területek nevei Hetyenben a helynevek 13,1%-át, Somban pedig a 16,7%-át teszik ki (lásd 4. ábra), ami a számok tükrében Hetyenben 20 nevet, Somban pedig ennek több mint két és félszeresét (52) jelenti (lásd 1. táblázat). A névfajta a nevek megterheltségi listájában mindkét településen a harmadik helyen áll.

A leggyakrabban használt fajtajelölő földrajzi köznevek e névfajta egyedeiben Hetyenben az *utca* (9, pl. *Kossuth Lajos utca, Dózsa György utca*), a *vég* (6, pl. *Hajnalvég, Cselle-vég*) és a *tanya* (5, pl. *Horvát-tanya, Sárga-tanya*), Somban az *utca* (23, pl. *Petőfi utca, Kert utca*), a *tanya* (6, pl. *Báró tanyája, Juhász-tanya*), a *vég* (5, pl. *Kisvég, Másvég*) és a *temető* (3, pl. *Régi temető, Zsidó temető*).

4.5. A sokféle helyfajta neveként megjelenő építménynevek mindkét település névrendszerében nagy gyakoriságot mutatnak. A 19. századtól meg­szaporodó lakosságnak köszönhetően a településeken többféle bel- és külterületi építmény keletkezett. Sokuk esetében, mivel egyedi épületekről van szó, az azt jelölő köznévvé vált tulajdonnévvé. Az adatközlőkkel folytatott beszélgetések során lakóházak, középületek, kereskedelmi egységek, gazdasági célú építmények, állomások, utak, dűlőutak, vasútvonalak, hidak, kisebb építmények, bányák nevei kerültek elő. A kategóriához tartozó nevek számaránya Hetyen esetében a helynévanyag 30,7%-a, ami a határnevek után a második leggyakoribb névfajta (47 név tartozik ebbe a kategóriába). Somban viszont az építménynevek képviselik a helynévanyag legnagyobb számú kategóriáját: az ide sorolható 123 elnevezés a helynevek 39,4%-át teszik ki (lásd 4. ábra, illetve 1. táblázat). A településeken megjelenő építménynevek a legtöbb esetben a települések központi épületeit jelölik, ezek száma mindkét községben jelentős (pl. *Rendelő, Posta, Klub, Templom, Iskola, Óvoda, Varroda, Futballpálya, Emlékmű* stb.).

E névfajta körében Hetyenben a *híd* (3, pl. *Kis híd, Somi kőhíd*), a *ház*, a *kávészó*, a *lak* és az *út* (2-2, pl. *Kokó háza, Csaroda kávézó, Anti-lak, Kerecsenyi út*), Somban pedig az *út* (14, pl. *Gödör út, Haranglábi út*), a *bolt* (13) (pl. *Barta-bolt, Picibabám-bolt*), a *ház* (8, pl. *Futykó-ház, Kovács-ház*) és az *iskola* (7, pl. *Illés iskolája, Nagy iskola*) a legelterjedtebb földrajzi köznévvé. Az építménynevek aránya és az azokban megjelenő földrajzi köznevek száma jól tükrözi a település lakóinak tevékenységét.

4.6. A helynévfajta elemzésének összegzéseként elmondható, hogy a települések összehasonlító helynévrendszertani vizsgálata alátámasztja azon megállapítást, miszerint az adott terület helynevei szoros összefüggésben vannak a terület földrajzi, természeti és gazdasági jellemzőivel. Ennek megfelelően Hetyenben a határnevek túlsúlya (45%), Somban pedig az építménynevek jelentős száma (39,4%) tükrözi a települések lakosságának jellemző tevékenységét, ami egyúttal a legszembetűnőbb különbség a vizsgált települések névrendszerében.

A névfajtaikon belül tapasztalható legnagyobb aránybeli eltérés (12,3%) a határnevekben figyelhető meg Hetyen javára. Ez arra enged következtetni, hogy míg Hetyenben továbbra is a mezőgazdasággal kapcsolatos nevek száma a jelentős, addig Somban ennek szerepét más tevékenységi területek veszik át, s a település lakossága a korábban jellemző mezőgazdasági tevékenységét némileg háttérbe szorítva, a településhez, valamint a közeli városokhoz köthető egyéb tevékenységekre változtatta. A két település építményneveinek aránybeli különbsége 8,7%, ami alátámasztja a fenti következtetést.

A határ- és építményneveken túl a vizek és vízparti helyek neveiben megmutatózó különbségek arra utalnak, hogy Hetyen vízrajzi adottságainak jellemzői a nevekben még azt követően is tovább élnek, hogy abban az emberi beavatkozásból adódóan változások történtek. E kategória elemei Somban is jelen vannak: noha

a terület földrajzi jellemzői részben megváltoztak, az egykori vizek, folyások, vízes területek nyomai megtalálhatók a nevekben. Ezt az újkeletű *Tóhát* tájegység-név és a *Tóhát* települések gyűjtőnév tovább erősíti.

A domborzati nevekben szintén 5%-ban megmutatkozó eltérések Somban már nem a külterületen található, napjainkban kevésbé hasznosított domb által motíváltak, mindinkább a lapályos területeket megkülönböztető nevekben érhetők tetten. Ez alátámasztja azon megállapítást, miszerint a helynevek száma arányban van a művelés alá vont területek intenzitásával. Az említett különbségeken túl a két település helynévanyagában sokkal inkább a hasonlóságok dominálnak.

5. Az egyes helynévfajták vizsgálata során utaltam a nevekben megjelenő legjellemzőbb fajtajelölő köznevekre. A földrajzi közneveknek fontos szerepe van a környezetünkben található helyek, objektumok kategorizálásában.

Hetyenben a nevek 78%-ában található fajtajelölő névrész, melynek 48%-a egyrészes név. A településen a hely fajtájának megkülönböztetésére 67 különböző földrajzi köznevet használnak. A leggyakoribb földrajzi köznevek az *utca*, *patak*, *vég*, *tanya*, *lapos*, *tag*, *híd*, *akác*, *árok*, *ducskós*, *hát*, *ház*, *kávézó*, *láb*, *lak*, *mező*, *palaj*, *rekesz*, *szilvás*, *tábla*.

Somban a nevek 86%-ában találhatunk fajtajelölő névrészt, ezek 33%-a egyrészes név. A településen a hely fajtájának megkülönböztetésére 55 földrajzi köznevet használnak. A leggyakoribb ezek közül az *utca*, *út*, *bolt*, *ház*, *tag*, *iskola*, *tanya*, *gödör*, *vég*, *alj*, *oldal*, *legelő*, *kút*, *hegy*, *dűlő*, *föld*, *tábla*, *hát*, *sarok*, *kert*.

Hetyen és Som leggyakoribb földrajzi köznevei tekintetében a nevek egyharmadában tehát azonosság, egybeesés figyelhető meg. Ez azzal lehet összefüggésben, hogy a települések területének nagysága, népessége, etnikai összetétele, a táj földrajzi jellege, valamint megközelíthetősége a helynévallományban lenyomatot képez. Ezen visszatükröződések alapján nyelvi szinten rajzolódnak ki a települések hasonlóságai vagy éppen különbségei.

6. Vizsgálatomban két szomszédos kárpátaljai magyar település, Hetyen és Som helynévrendszerét hasonlítottam össze. A települések névallományát a nagyobb helynévfajtacsoportok, valamint a névalkotó fajtajelölő köznevek elemzésével vizsgáltam a hasonló kutatások tükrében. Az összehasonlító elemzés eredményeként megállapítható, hogy a hasonlóságok mellett a különbségek jellemző módon tükröződnek vissza a helynevekben, mintegy lenyomatot képezve a települések területi, népességbeli, táji, történelmi, gazdasági és kulturális jellemzőiről, továbbörökítve azt az utókor számára.

Irodalom

- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- DITRÓI ESZTER 2018. Összevető helynévrendszertani vizsgálatok Veszprém megye Pápai járásában. *Helynévtörténeti Tanulmányok 14*: 125–136.

- HANKUSZ ÉVA 2015. Összevető helynévvizsgálatok Szatmár megye területéről. *Magyar Nyelvjárások* 53: 63–76.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 7. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- HOFFMANN ISTVÁN 2015. Nagykörű és Tapolcafé. Összehasonlító helynévrendszertani vizsgálat. In: BÁRTH M. JÁNOS–BODÓ CSANÁD–KOCIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest, ELTE BTK. 376–387.
- KOVÁCS ANDRÁS 2006. Som földrajzi nevei. *Névtani Értesítő* 28: 91–100.
- LŐRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete*. Budapest, Néptudományi Intézet.
- MOLNÁR JÓZSEF–MOLNÁR D. ISTVÁN 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- E. NAGY KATALIN 2018. Összevető helynévrendszertani vizsgálatok Bakonszeg és Szentpéterszeg helynevei alapján. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 14: 137–153.
- E. NAGY KATALIN 2021. *Empíria és teória a helynév-szociológiában*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 53. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2002. Hetyen földrajzi nevei. *Névtani Értesítő* 24: 5–10.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2006. Beregszász. *Névtani Értesítő* 28: 101–104.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2008. Magyar helynévkutatás Kárpátalján. *Névtani Értesítő* 24: 195–202.
- SZABÓ T. ATTILA 1988. A személynevek helyneveinkben. In: SZABÓ T. ATTILA, *Nyelv és település*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Comparative taxonomic analysis of toponyms in two Transcarpathian Hungarian settlements

In the given article, the author conducts a comparative taxonomic analyses of toponyms in two Transcarpathian Hungarian settlements (Hetyen and Som). Building upon previous toponymic collections and employing toponymic analyses model, the author's objective was to compare the two neighbouring settlements' toponyms according to the major groups of toponymic types, while touching upon the geographical common names appearing in toponyms, and analysing the names' characteristic facade. In the course of analyses, the author concluded that despite of the geographical closeness of the two settlements, typical differences also can be detected in their toponymic corpus.

Keywords: toponymic types, onomatosystem, name density, geographical common names, comparative taxonomic analyses of toponyms

Kovács András
ORCID: 0009-0007-5978-2202
Debreceni Egyetem
kovandr@gmail.com